

EUROPOS SĄJUNGOS SANTYKIŲ SU RYTŲ EUROPOS ŠALIMIS KLAUSIMU

VYTAUTAS RADŽVILAS

Straipsnyje siekiama apžvelgti ir įvertinti ES santykių su Rytų kaimynėmis būklę ir raidos perspektyvas. Problema nagrinėjama „platesnės Europos“ tema vykusių diskusijų kontekste. Dabar vyraujantis ES ir Rytų Europos šalių santykių modelis apibūdinamas „cirkuliarinio diskurso“ bei „cirkuliarinės sąveikos“ sąvokomis. Atskleidžiamos šio modelio įsitvirtinimo teorinės ir geopolitinės bei istorinės prielaidos, funkcionavimo logika ir tikėtini įgyvendinimo padariniai Lietuvai ir kitoms naujosioms ES šalims.

Įvadas

Prieš keletą metų daug kur, taip pat ir Lietuvoje¹ virusios gana gyvos diskusijos „platesnės Europos“ tema yra gerokai apslopusios. Dėl šito verta apgailestauti. Juk vienas svarbiausių šios diskusijos tikslų buvo išsiaiškinti, kokiais principais turėtų būti grindžiami ilgalaikiai Europos Sąjungos santykiai su Rytų Europos regiono šalimis – Baltarusija, Moldova, Rusijos Federacija ir Ukraina.

Vytautas Radžvilas – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas.

© Vytautas Radžvilas, 2008

Straipsnis įteiktas redakcijai 2008 m. vasario 6 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2008 m. kovo 18 d.

Turbūt nebūtų per drąsu teigti, kad diskusijoms dėl ES santykių su Rytų Europos šalimis iš pat pradžių trūko aiškių ir tvirtų gairių². Sunku išvengti ir išpūdžio, jog norėta apeiti arba nutylėti virtinę principinių klausimų, kurių nekeliant „Rytų kaimynų“ problema vargu ar gali būti net tiksliai suformuluota. Nuostata gludinti „aštirus kampus“ labiausiai išryškėja ieškant tinkamo ES santykių modelio su Rusija – didžiausia ir įtakingiausia regiono šalimi.

Diskusijos „Rytų kaimynų“ klausimu būna įvairios – labiau politinės praktinės arba akademinės teorinės. Neleistina suplakti ir painioti šių skirtingų „diskurso“ plotmių, bet, kita vertus, jos yra ir glaudžiai susijusios. Neatsitiktinai abiem plotmėmis vykusių diskusijų pobūdis ir rezultatai yra stebėtinai panašūs. Labiausiai krintantis į akis jų bruožas – nuolatinis blaškymasis tarp radikaliai priešingų požiūrių ir itin nevienareikšmės bei prieštaringos išvados. Šis bruožas ypač išryškėja svarstant ES santykių su Rusija klausimus. Praktinės politikos lauke ES blaškosi tarp „vertybinio“ ir „pragmatinio“ požiūrių. Viena vertus, nešykštima retorinių pažadų padėti Rusijai kurti liberaliosios demokratijos principais grindžiamą politinę santvarką ir kartais net išdrįstama pakritikuoti dabartines šios šalies vidaus ir užsienio politikos tendencijas. Kita vertus, reikalaujama žūtbut plėtoti pragmatišką bendradarbiavimą su ta valstybe ir iki šiol bent jau oficialiai neišsižadėta ambicingų planų kurti net bendrą „ekonominę Europos erdvę“.

Toks pat prieštaringas vaizdas klostosi ir apžvelgiant akademišnius šią temą gvildenančius darbus. Juose taip pat randame platų požiūrių ir vertinimų spektrą – nuo optimistinių ir kone rožinių vizijų, numatančių Rusijai visavertę vietą Vakarų valstybių bendrijoje, iki pesimistiškų išvadų, jog prieitas ar net peržengtas naujo „šaltojo karo“ slenkstis³.

Tokia nuomonių įvairovė nedžiugina. Net ir didžiausias intelektualinio ir politinio „pliuralizmo“ šalininkas turėtų sutikti, kad pernelyg radikaliai išsiskiriančios pažiūros gali būti ir intelektualinės sumaišties, net pakrikimo požymis. O prisiminus dar Thomaso Hobbeso pasakytą mintį, kad „(...) žmonių veiksmus nulemia jų doktrinos (...)“⁴,

toks pakrikimas gali tapti politinę valią, net apskritai sugebėjimą veikti griauinančiu veiksniu. Turbūt neatsitiktinai ES iki šiol nepajėgia sukurti bent kiek aiškesnės ir bendresnės užsienio politikos, o bene labiausiai šis bejėgiškumas atsiskleidžia kaip tik santykių su Rusija srityje. Dėl suprantamų priežasčių Lietuvai yra gyvybiškai svarbu, kad ES kuo greičiau suformuotų aiškia ir nuoseklia „Rytų kaimynystės“ politiką.

Straipsnyje siekiama apžvelgti ES vykstančių diskusijų „Rytų kaimynų“ klausimu būklę. Tai nebus „fenomenologinė“ aptartis, t. y. nebus lyginami, vertinami ar apibendrinami, juo labiau „bendravarđiklinami“ įvairių požiūrių pranašumai ir trūkumai. Norima aptarti ne šių diskusijų turinį ir rezultatus, bet jas grindžiančio mąstymo ypatumus: jo prielaidas, struktūrą ir vidinę logiką, skatinančius kurti, o galiausiai ir praktiškai įgyvendinti vienokius, o ne kitokius ES santykių su Rytų kaimynėmis modelius.

Dingę atpažinimo ženklai

ES santykiai su Rytų Europos regiono valstybėmis skiriasi nuo bendradarbiavimo su kitomis kaimynėmis tuo, kad jie pirmiausia yra politinė, iš dalies net egzistencinė problema, nes kelia grėsmę vis dar besiformuojančiam Sąjungos tapatumui.

Dabartinį stichiškai susiklosčiusį ES santykių su Rytų Europos kaimynėmis modelį tiksliai ir visapusiškai apibūdinti nėra lengva. Jo ištakos sietinos su Michailo Gorbačiovo pradėta „perestroika“, o reali jo „materializacijos“ ir įsitvirtinimo pradžia – komunistinės sistemos žlugimas bei „geležinės uždangos“ griuvimas. Kaip žinoma, šis įvykis buvo poetiškai pavadintas „dainuojančia revoliucija“, o „demokratėjančios Rytų Europos“ įvaizdis nepastebimai virto ideologema, kuri ilgam įsitvirtino politiniame žodyne. Taip įvyko iš dalies todėl, kad iki šiol nėra nors kiek aiškesnio atsakymo į principinį klausimą, kas vis dėlto buvo „perestroika“, iš esmės pakeitusi Rytų ir Vakarų santykius. Kad tai vis dar tebėra „neperžvelgiamas“ istorijos įvy-

kis, rodo gausybę jo interpretacijų. Jų spektras driekiasi tarp dviejų polių – nuo aiškinimų, kad tai buvo „kosmetinė“ operacija, mėginant pagražinti totalitarinės valstybės fasadą, iki įrodinėjimų, jog tai buvo pamatinis XX a. istorijos lūžis, atvėręs kelią visame pasaulyje įsitvirtinti liberaliosios demokratijos ir laisvosios rinkos principams. Tačiau, kad ir kaip vertintume šį įvykį, verta įsiklausyti į ne vieno tyrinėtojo nuomonę apie dvilypį „perestroikos“ poveikį: ji ne tik išjudino permainų procesus buvusio sovietinio bloko šalyse, bet ir, vaizdžiai kalbant, tuo pat metu pakirto Vakarų demokratijos „palapines“ iki tol tvirtai laikiusius atraminius stulpus. Ko gero, derėtų šią nuomonę suprasti tiesiogiai: totalitarinė sistema buvo „pertvarkyta“, bet ne išrauta su šaknimis, kaip buvo mėginama padaryti su kitu praeito šimtmečio totalitariniu režimu. Deja, „totalitarizmo žlugimo“ ir „demokratizacijos“ vaizdiniai ar ideologemos padarė savo darbą. Rytų Europos šalių „demokratėjimas“ tapo savaime akivaizdžia ir neginčijama tiesa ir kartu pamatine praktinės Vakarų politikos prielaida. Pastangos remti „demokratinės tendencijas“ Rytų Europos šalyse (pirmiausia Rusijoje) buvo oficialiai pripažintos vienu svarbiausių Vakarų, taip pat Europos Sąjungos užsienio politikos prioritetų bei tikslų ir tebėra jais laikomos iki šiol.

Neginčytina – „geležinės uždangos“ griuvimas buvo epochinės reikšmės įvykis. Tačiau jis iškėlė ir daug naujų problemų, tarp jų – geopolitinių. Griuvus uždangai ne tik išnyko vos ne aklinos sienos tarp Rytų ir Vakarų pasaulių. Kartu su jomis dingo (arba beveik dingo) tai, ką galima pavadinti valstybių „atpažinimo ženklais“. Iki tol Vakarai galėjo apibrėžti savąjį tapatumą remdamiesi pamatiniais dviejų politinių stovyklų ideologinių ir vertybinių nuostatų skirtumais. Prasidėjusi „perestroika“ ir Rytų Europos „demokratizacija“ sparčiai tyrinė šiuos skirtumus. Neatsitiktinai „geležinės uždangos“ griuvimas sutapo su vadinamosios geopolitinės „globalios sumaišties“ pradžia. Jeigu toks šių dienų tarptautinės politikos apibūdinimas apskritai turi prasmę, jis gali reikšti tik tai, kad šiuolaikinis globalios sumaišties pasaulis yra

pasaulis, kuriame dingo daugelio valstybių atpažinimo ženklai ir tapo problemiška pati draugų ir priešų sąvoka⁵.

„Perestroika“ iš pagrindų pakeitė Rytų ir Vakarų santykius tuo požiūriu, kad juose atsirado visiškai naujas elementas – pamatinis neapibrėžtumas ir dviprasmiškumas. Ankstesnieji Rytų ir Vakarų santykiai buvo permainingi – galėjo keistis nuo atviros konfrontacijos ir net pavojingų „šaltojo karo“ epizodų iki gana plataus pragmatiško bendradarbiavimo. Bet jie visada buvo skaidrūs ir apibrėžti tuo požiūriu, kad buvo aišku, jog tai yra dviejų skirtingų socialinių politinių sistemų santykiai. Šaltojo karo pabaiga kaip tik ir sugriovė šiuos savotiškai „skaidrius“ santykius. Daugiau kaip prieš dešimtmetį atsiradęs minėtas neapibrėžtumas kelia daug analitinio ir praktinio pobūdžio problemų, kurios toli gražu ne visada aiškiai pripažįstamos. „Strateginė partnerystė“, „pragmatiškas bendradarbiavimas“, „parama demokratizavimo procesams ir / arba rinkos reformoms“ – tai tik nebaigtas miglotų sūkių, padedančių „užtušuoti“ ir paslėpti problemiškaus ir aštriausio dabartinių Rytų ir Vakarų santykių aspektus, sąrašas. Apskritai daugelio politikos tyrinėtojų ir praktikų pamėgtas įprotis „laisvai“ vartoti tokias sąvokas liudija bendresnio pobūdžio tendenciją – analizuojant pokyčius Rytų Europos regione ir praktiškai bendradarbiaujant su juo dažnai nekritiškai vadovaujamosi prielaidomis bei nuostatomis, kurias iš tikrųjų reikėtų kruopščiai tyrinėti ir pagrįsti.

Cirkuliarinė sąveika

Ši tendencija leidžia teigti, kad akademinė Rytų ir Vakarų santykių analizė ir politinis jų dialogas nepastebimai virto savotišku *cirkuliari-niu diskursu*. Jis ypatingas tuo, kad čia tam tikra prasme išnyksta abu dialogo „dalyviai“, nes jie nuolat keičiasi vietomis ir pakaitomis perima „pašnekovo“ poziciją. Atitinkamai keičiasi ir praktinio bendradarbiavimo pobūdis – šis bendradarbiavimas vyksta ir yra plėtojamas kaip ypatinga *cirkuliarinė sąveika*, kurios skiriamasis bruožas yra jos

partnerių „nesubjektiškumas“, kai pastarieji lygiai taip pat nuolat keičiasi vaidmenimis ir pakaitomis atlieka vienas kito funkciją. Šis „cirkuliarumas“ tarsi liudija, kad skubama patikėti, jog išnyko kadaise egzistavę ir atvirai pripažinti principiniai buvusių liberalių demokratinių Vakarų ir komunistinių Rytų bloko šalių ideologinių, politinių ir vertybinių nuostatų skirtumai⁶. Sumenkinus arba iš politikos analizės ir praktikos akiračio apskritai pašalinus vertybinį matmenį, galiausiai vis labiau linkstama pripažinti tik valstybių pragmatinių interesų skirtumus. Šie „nuvertybintos“ (geo)politinės žiūros horizonte neišvengiamai pradeda atrodyti tik kaip „laikini“ vis platesnio ir sklaidesnio Vakarų ir Rytų bendradarbiavimo kliuviniai. Pabrėžtina, kad ši keista (jau vien todėl, kad kokybiškai nauja, nepakankamai apmąstyta ir politiškai nesureguliuota), čia „cirkuliarinės“ sąveikos terminu apibūdinama Rytų ir Vakarų santykių būklė dažnai laikoma galbūt visiško ir galutinio Rytų ir Vakarų „suartėjimo“ požymiu bei naujos tarptautinių santykių eros pradžia. Ji taip pat įkvepia visas būsimosios ilgalaikės „strateginės partnerystės“ vizijas. Tačiau kaip tik todėl šią būklę būtina analizuoti ypač reikliai ir kritiškai.

Pradinis susiklosčiusio „cirkuliarinio“ Rytų ir Vakarų santykių modelio vertinimas turėtų logiškai kilti iš tik ką apibūdintų jo bruožų. Šie iš karto verčia suabejoti visais pernelyg optimistiniais Rytų ir Vakarų santykių ir jų perspektyvų vertinimais, nes rodo, kad viena-reikšmiškai jų vertinti neįmanoma iš principo: juk esminis šių santykių elementas yra neapibrėžtumas, vadinasi – ir neprognozuojamumas. Kitaip sakant, toks modelis ne tik nesuponuoja „neišvengiamos“ šių santykių pažangos ir jų raidos ilgalaikio ir tvirto Rytų ir Vakarų suartėjimo ar net integracijos link, bet ir verčia manyti, jog „tikroji“ šių santykių plėtros kryptis apskritai nenuspėjama.

Todėl, norint toliau analizuoti šio modelio pranašumus ir trūkumus, nelieka nieko kito kaip tik nagrinėti jau dabar ryškėjančius jo sukeliamus neigiamus padarinius. Jie, atrodo, gali būti trejopi: istorijos panaikinimas, nelaukti padariniai ir politinio Rytų ir Vakarų santykių matmens nykimas.

Šie padariniai leistų preliminariai ir hipotetiškai apibūdinti čia nagrinėjamą santykių modelį, o jų pačių prasmę patogiausia ir lengviausia išskleisti pasitelkus tai, ką sąlygiškai galima pavadinti dabartinių Rytų ir Vakarų santykių formule. Modelio ašis arba karkasas yra „vertybės“ ir „pragmatinio intereso“ sąsaja ar jungtis, o ją įvardijus randasi gana tiksli minėtų santykių formulė. Ji turėtų atrodyti maždaug taip: *vertybinis* Vakarų (taigi ir ES) tikslas – demokratijos įtvirtinimas Rytų Europos šalyse bei Rytų ir Vakarų suartėjimas, o galbūt – bendromis vertybėmis grindžiama glaudi strateginė jų partnerystė ar net integracija; šis tikslas įgyvendinamas nuosekliai plėtojant ir stiprinant abipusiai naudingą pragmatiniais *interesai*s grindžiamą bendradarbiavimą.

Kaip matyti, šios dvinarės formulės nariai nėra lygiaverčiai, juos sieja subordinacinis tikslo ir priemonės ryšys. Iš pirmo žvilgsnio formulė atrodo visai nekalta ir neįtartina, nes pažiūrėti ji gana logiška, o jos turinys ir prasmė aiškūs: keliamas kilnus politinis ir net moralinis tikslas, kuris pasiekiamas glaudžiai pragmatiškai bendradarbiaujant. Tačiau nuodugniau pamąščius, jos tariamas paprastumas ir akivaizdumas pradeda bliūkšti ir ima ryškėti joje glūdinčios pamatiniai neaiškumai ir dviprasmybės. Juos galima apibendrinti vienu esminiu klausimu: ar šis pragmatiškas bendradarbiavimas yra tik *būtina*, ar vis dėlto ir *pakankama* galutinio politinio tikslo įgyvendinimo sąlyga? Klausimo prasmė tokia: galbūt įmanoma tikslinti ir tobulinti tik ką pateiktą Rytų ir Vakarų santykių formulę, tačiau ji teisinga vienu esminiu atžvilgiu, būtent atskleidžia pamatinį ir nepaprastai svarbų Rytų ir Vakarų dabartinių santykių bruožą – nuo pat „perestroikos“ laikų partnerių dialogo ir bendradarbiavimo sąlygos niekada nebuvo nors kiek aiškiau apibrėžtos.

Šiame kontekste tampa suprantamesni ir išvardytieji „cirkuliariinės sąveikos“ sukeliama neigiami padariniai. „Istorijos panaikinimas“ toli gražu nereiškia, kad staiga išnyksta visi įvykiai. Istorijos panaikinimo epocha išoriškai gali atrodyti kaip labai didelio aktyvumo tarpšnis, kai kuriami ir net įgyvendinami milžiniški ir ambicingi projektai.

Tačiau – ir čia slypi visas paradoksas – nėra istorijos, nes iš tiesų niekas nevyksta. Istorija panaikinama tą akimirka, kai už įvykių gausos nebeslypi joks politinis tikslas ir todėl jie praranda prasmę. Vienas iš svarbiausių beprasmės ir todėl „neistoriškos“ veiklos požymių – mechaninis kadaise atliktų veiksmų kartojimas, liudijantis pačios politikos virsmą politiniu *pastišu*⁷. Prasmę „ištirpdo“ ir sunaikina vadinamasis „pragmatinis interesas“, ir tai lemia pati vadinamojo „pragmatinio mąstymo“ logika. Pagrindinis šio mąstymo principas – interesų lygiavertiškumo ir mainų formulė. Ji reiškia, kad toks mąstymas yra „neutralus“ vertybiniu požiūriu ir todėl niekada neatskleidžia kitų patį interesų bendrumą lemiančių motyvų ir priežasčių. Interesų ir vertybių skirtis čia turi principinę ir lemiamą reikšmę, nes netiesiogiai nurodo kitą svarbią pragmatinio mąstymo savybę – jame glūdinį ekstrapoliacijos potencialą. Dėl jo tam tikromis sąlygomis pragmatinis interesas gali virsti tikslu sau, taigi – ypatingos rūšies „vertybe“ ir šitaip „praryti“ arba užgožti visai kitą vertybinį statusą turinčius žmogiškosios veiklos tikslus, tarp jų – ir grynai moralinius bei politinius. Pasiekęs šį savo ekstrapoliacijos tašką, „pragmatinis mąstymas“ įgyja visus „cirkuliarinio“ diskurso bruožus ir susinaikina iš vidaus. Mat ekstrapoliuotas ir suvisuotintas pragmatinis interesas išties gali įgyti menamos „vertybės“ rangą, bet, pasiekus šią pakopą, dingsta pati vertybės ir intereso skirtis⁸. Šitaip pragmatinis mąstymas praranda savo reguliacinį principą – „nauodos“ kriterijų, o kartu – ir visus savo atpažinimo ženklus. Trumpai saktant, šioje pragmatinio mąstymo pakopoje tampa neįmanoma nustatyti atskirų interesų „vertę“, vadinasi – ir atpažinti savo „tikruosius“ interesus, kuriuos būtų verta saugoti ir ginti.

„Cirkuliacinės sąveikos“ esmę praskleidžianti vertybių ir interesų santykio analizė dvejopai naudinga toliau nagrinėjant Rytų ir Vakarų santykių problemą. Ji dar kartą patvirtina žinomą tiesą, kad skirtingomis ir net nesutaikomomis vertybinėmis orientacijomis besivadovaujantys tarptautinės politikos veikėjai – valstybės ar jų grupės – gali pragmatiškai bendradarbiauti. Tačiau dar svarbiau tai, kad ji leidžia išsklaidyti seną, dar praėjusių šimtmečių liberalių mąstytojų paskleis-

tą įsitikinimą, jog pragmatinių interesų bendrumas suartina tautas ir valstybes, sukuria pasitikėjimu grindžiamus santykius, vadinasi, yra ir tarptautinio saugumo, gal net „visuotinės ir amžinosios taikos“ garantija⁹. Ši nuostata šiuolaikinėje tarptautinių santykių teorijoje ir praktikoje yra labai gaji ir įtakinga, o kai ja nekritiškai vadovaujamosi – ir potencialiai pavojinga. Juk pragmatiniai valstybių santykiai ir bendradarbiavimas savaimė nesuartina jų išpažįtamų ideologinių ir vertybinių nuostatų, o praktiškai gali reikšti tai, jog iš tikrųjų kuriami pavojingos priklausomybės tinklai, kurie bet kada gali „plyšti“ kaip tik dėl „vertybinių“ priežasčių.

Vertybių ir interesų „dialektika“ leidžia suprasti, kodėl taip sunku nors kiek tiksliau įvertinti „tikrąją“ Rytų ir Vakarų valstybių santykių būklę ir ilgalaikes jų raidos tendencijas. Kadangi nėra aiškūs politiniai bendradarbiavimo partnerių tikslai, net akivaizdus jų santykių pagerėjimas iš principo gali būti laikomas tik trumpalaikio „atšilimo“ tarpsniu. Esant tokiam valstybių santykių neapibrėžtumui ir daugiareikšmiškumui, „istorijos panaikinimo“ situacijoje beveik neišvengiamai turi padidėti tarptautinės politikos veikėjų aktyvumas, gausėti „pragmatiškos“ politikos, veiksnių ir didingų projektų. Toks aktyvumas šiuolaikinės tarptautinės politikos ir pirmiausia Rytų ir Vakarų santykių kontekste toli gražu nėra beprasmis ir atlieka konkrečią funkciją – turi kurti ir palaikyti realaus „judėjimo“, „pažangos“, „kokybinių permainų“ ir t. t. iliuziją. Kaip pamatysime vėliau, jos buvimas yra svarbi pačios tarptautinės politikos egzistavimo prielaida. Verta atkreipti dėmesį, kad mintis apie „istorijos panaikinimą“ nėra abstrakti akademinė tezė. Viena ryškiausių jo apraiškų Europos Sąjungos politikoje – užmojis kurti „bendrą ekonominę Europos erdvę“, kuriai priklausytų ES šalys ir Rusija. Čia nenagrinėsime praktinių sunkumų, kurie iškiltų mėginant įgyvendinti tokį projektą. Daug svarbesnis kitas šio projekto bruožas – juo, atrodo, viliamasi pakartoti veiksmą, kadaise tapusį ES formavimosi pradžia. Keleto šalių anglies ir plieno pramonės suvienijimas iš tiesų tapo būsimosios ES užuomazga. Tačiau šio projekto sėkmę lėmė realiai egzistavusios tam būtinos prie-

laidos – artimos besivienijančių šalių vertybės, panašios jų socialinės politinės sistemos, daugmaž vienoda ekonomikos sankloda, aiškūs su šiuo projektu siejami politiniai tikslai. Užsimojus kurti bendrą ekonominę jau „visos Europos“ erdvę, visų šių prielaidų akivaizdžiai nėra, ir būtent ši aplinkybė kelia neišdildomą mechaniško praeities veiksmų kartojimo išpūdį. O tai – vienas akivaizdžiausių „istorijos panaikinimo“ ir politinio pastišo požymių.

Trumpai apibūdinant antrąjį – nelauktų padarinių – paradoksą pakanka pažymėti, kad šalims patekus į „cirkuliarinės sąveikos“ ratą turi rasti vis daugiau nelauktų (tai yra nenumatytų) jų bendradarbiavimo padarinių. Vertinant šiuo požiūriu ES ir Rytų Europos, o labiausiai – Sąjungos ir Rusijos santykius matyti, jog yra didelė tikimybė, kad tai, kas vadinama „parama reformoms ir demokratizavimo processams“, galų gale pasirodys buvęs tik neapgalvotas ir neatsargus būsimąjo pavojingo priešininko tarptautinės politikos arenoje rėmimas ir stiprinimas, vykdytas neturint net menkiausių jo ilgalaikės „provokarietiškos“ ar „proeuropinės“ orientacijos garantijų.

Trečiasis „cirkuliarinės sąveikos“ padarinys – politinio matmens nykimas ES ir Rytų Europos šalių santykiuose – taip pat nereikalauja išsamios aptarties. Kitaip šį reiškinį galima vadinti tiesiog politikos išnykimu. Jo požymis – vis labiau ryškėjanti tendencija politines problemas paversti techniniais instrumentiniais, t. y. „pragmatiškai“ sprendžiamais, klausimais. Žinoma, politiniai sprendimai ir politika, kaip ir anksčiau aptarti „įvykiai“ bei „istorija“, visiškai neišnyksta, nes išlieka politinio sprendimo „forma“. Būtent ji leidžia politinius sprendimus nepastebimai pakeisti tuo, ką galima pavadinti simuliacinio, arba imitacinio, pobūdžio politiniais sprendimais. Tokie „kvazi“ ar „pseudo“ politiniai sprendimai tampa galimi tada, kai dingsta abu „tikros“ politikos atskaitos taškai ir atraminiai stulpai – politikos kryptingumą laiduojantys vertybiniai orientyrai ir jos pragmatinio efektyvumo kriterijai. Tai yra „plaukiojantys“, kybantys tarp „grynujų vertybių“ (bejėgio moralizavimo ir tuščios retorikos) ir „grynosios pragmatikos“ (ciniško instrumentalizmo) plotmių sprendimai. Tokių

simuliacinio pobūdžio politinių sprendimų pavyzdžių toli ieškoti nereikia. Vienu iš jų galima laikyti ES 2002 m. priimtą sprendimą pripažinti Rusiją rinkos ekonomikos šalimi. Įsigilinus į šio sprendimo esmę nesunku pastebėti, kad jis kupinas dviprasmybių. Rusija iš tiesų įvykdė tam tikras ekonomikos reformas. Tačiau netrūksta faktų, neleidžiančių jos laikyti tikrai laisvosios rinkos ekonomikos šalimi¹⁰.

Trumpai apibendrinkime. Vertybinis horizontas lemia valstybės kultūrinį ir geopolitinį tapatumą ir bent iš dalies formuoja ir apibrėžia jos politinių tikslų ir interesų lauką. Vakarų politinio mąstymo tradicijoje „nauda“ ilgai buvo laikoma tik viena iš daugelio vertybių, tam tikru mastu „dalyvaujančių“ apibrėžiant pragmatinius valstybės interesus. Tačiau menkstant vertybinio matmens reikšmei ir stiprėjant pragmatinio mąstymo tendencijoms, „naudos“ vertybė pamažu užgožė visą vertybinio mąstymo lauką. Pasiėkusi savo plėtros ribą, ji ypatingu būdu paneigia save: dingsta jos galia formuoti ir apibrėžti pragmatinius interesus, taigi ji nebeatlieka jai būdingos reguliacinės funkcijos. Šioje pakopoje išnyksta tradiciniai skirtumai ir opozicijos tarp politikos tikslo ir priemonės, vertybės ir intereso. Tam tikra prasme nelieka net pačių interesų, kurie, būdami ištirpdyti „naudos“ vertybės totalume, praranda savo vertės matą, tampa nebeatpažįstami ir nebevaldomi, tad nebegali būti vadinami „interesais“ įprastine šio žodžio prasme. Susiliejus vertybių ir interesų horizontams, tarptautinės politikos plotmėje tampa nefunkcionalūs ir praranda prasmę patys skirtumai tarp šalių „vertybinių orientacijų“, nes pastarosios nebeveda reguliuoti tarpvalstybinių santykių. Abipusis „vertybinio“ ir „pragmatinio“ politinio mąstymo „panaikinimas“ sukuria tuštumą – tą neturinčią atskaitos taškų ir atpažinimo ženklų (geo)politinę erdvę, kurioje šiandien „plaukioja“ ir Rytų ir Vakarų santykiai.

Virtualus šaltasis karas

Derėtų tiksliau apibūdinti šią „plaukiojimą“, arba „cirkuliacinės sąveikos“, būklę. Atrodo, kad ieškant atsakymo į klausimą, „kas vis

dėlto vyksta?“ , patartina bent trumpam pamiršti pradžioje minėtus naujos Rytų ir Vakarų santykių eros vaizdinius ir tiesiog pasakyti: šaltasis karas nesibaigė, tik transformavosi į virtualų buvusių priešininkų konfliktą. Žinoma, toks teiginys (ar veikia hipotetinė prielaida) gali atrodyti pernelyg drąsus ar net įžūlus. Tačiau, net jeigu būtų visiškai nepagrįstas ir klaidingas, jis gali turėti tam tikrą euristinę vertę, nes padeda kiek kitaip pažvelgti į kai kuriuos vertus dėmesio, tačiau rimčiau neapmąstomus reiškinius. Šitokia prielaida bent jau skatina susimąstyti, ar kartais toks virtualus konfliktas jau seniai nėra tapęs apčiuopiama, tačiau vis dar neįvardyta tarptautinių santykių tikrove. Pavyzdžiui, ar ne tokio konflikto sąlygomis jau dabar gyvena Lietuvos kaimynės Latvija ir Estija, priverstos nuolat atremti Rusijos kaltinimus dėl tariamų žmogaus teisių pažeidimų šiose šalyse? Ši situacija verta ypatingo dėmesio, nes ji yra dvejopai paradoksali. Pirma, nuolatinė kaltintoja yra šalis, kurioje – ir tai visuotinai pripažįstama – nuolat, dideliu mastu ir labai šiurkščiai pažeidžiamos žmogaus teisės. Antra, itin įdomi ES reakcija: atsakingi Sąjungos pareigūnai, remdamiesi europiniais žmogaus teisių standartais, uoliai stebi padėtį abiejose šalyse ir, tiesa, reguliariai paneigia šiuos kaltinimus, tačiau niekada neprabyliama apie reikalo esmę, tai yra apie tai, kad dvi Baltijos valstybės, ES narės, yra nuolat šantažuojamos savo didžiosios kaimynės. Tokį, atrodytų, keistą ES pareigūnų elgesį iš dalies lemia jiems būdingas problemos „matymo“ būdas. Jį galima pavadinti „aklumu akivaizdžiausiems tikrovės faktams“.

Žvelgiant į šį „aklumą“ plačiau, peršasi dar viena prielaida: galbūt šis virtualus šaltasis karas arba konfliktas nepastebimas ir apie jį nekalbama todėl, kad dėl tam tikrų priežasčių jis laikomas natūralia Rytų ir Vakarų santykių būkle.

Nors kiek suvokti šias priežastis įmanoma tik mėginant perprasti šio galimo virtualaus „šaltojo karo“ esmę ir pobūdį. Atrodo, šiame kare pirmiausia kliaujamasi savotiška *konflikto maskavimo* strategija. Du pagrindiniai jos komponentai – bauginimas ir gundymas.

Prie šios strategijos grįšime kiek vėliau, o kol kas pažymėsime, kad toks virtualus konfliktas kai kuriais atžvilgiais, ko gero, pavojingesnis už atvirą „šaltąjį karą“. Juk oficialiai nepripažįstami, „cirkuliariniame diskurse“ neįvardijami ir todėl „neegzistuojantys“ esminiai ir galbūt nesutaikomi vertybinių nuostatų ir pragmatinių interesų skirtumai niekur nedingsta. Jie tūno šio „diskurso“ paribyje, o tiksliau – sudaro jo „išvirkščiąją“ arba „tamsiąją“ pusę ir veikia pirmiausia kurdami „nelauktų padarinių“ efektus, kurie atrodo atsirandantys „nežinia iš kur“, „netikėti“ ir „nepaaiškinami“, todėl ir „nevaldomi“. Apskritai „cirkulinės sąveikos“ modelis žadina stiprias asociacijas su nevaldomos grandininės reakcijos vaizdiniu.

Maskavimo strategiją „savotiška“ pavadinome neatsitiktinai. Tai yra „negatyvi“ strategija, nes jos paskirtis ir tikslas – ne padėti atskleisti realius vertybinius bei interesų konfliktus ir vienaip ar kitaip juos spręsti, bet priešingai – paslėpti jų buvimą ir kartu juos išaldyti spinduliuojant apie juos menamą „konstruktyvios“ arba „pozityvios“ politikos aurą. Realių prieštaravimų slėpimas yra dabartinių Rytų ir Vakarų santykių, galbūt ir visos mūsų dienų tarptautinės politikos skiriamasis bruožas ir neabejotinai viena iš „globalios sumaišties“ priežasčių. „Išsidavusi“ ši strategija priverstų suabejoti jos efektyvumu, nes paaiškėtų, kad visas šiuolaikinės politikos rūmas, taip pat ES ir Rytų Europos santykiai galbūt statomi ant smėlio pamatų. (Beje, ši maskavimo strategija padeda suprasti, kodėl Vakaruose nuo pat „perestroikos“ laikų vienu svarbiausių uždavinių laikomos pastangos žūt būtų išsaugoti jiems „palankų“, „reformatorišką“ Rusijos lyderį. Žinoma, tokio lyderio buvimas daro teigiamą įtaką ir turi nemenkos reikšmės Vakarų ir Rusijos santykių plėtrai, tačiau atrodo, kad pagrindinė jo funkcija vis dėlto yra kita – jis pirmiausia turi palaikyti nuolat vykstančių „pozityvių permainų“, santykių „nuolatinio gerėjimo“ regimybę ir apskritai pačiu savo „išlikimu“ rodyti, jog Vakarų šalis vykdo toliaregišką ir konstruktyvią Rytų politiką. Taip gimsta dar vienas paradoksas: beasmenė, sutechninta šiuolaikinė tarptautinė politika suasmeninama ir tampa priklausoma nuo „bičiuliškų“ valstybių va-

dovų santykių tokiu mastu, kad jam analogų nelengva būtų rasti – jei tai apskritai įmanoma – visoje istorijoje.)

Susiklostęs „cirkuliarinis“ Rytų ir Vakarų santykių modelis, greičiausiai slepiantis virtualaus „šaltojo karo“ tikrovę, neleidžia tiesiogiai kelti klausimo, ką daryti su Rytų Europos regionu, o ypač – Rusija, ir net daro tokį klausimą beprasmišką. Todėl svarbiausias uždavinys – vėl paversti šį klausimą politiniu klausimu. Tam reikalinga kitokia mąstymo strategija, galbūt leisianti adekvačiai suformuluoti problemą ir pradėti ją konstruktyviai spręsti.

ES atsakas: iliuzijų pančiai

Jau vien tai, kad ES ir Rytų Europos šalių tolesnių santykių klausimas pateko į politinę darbotvarkę, yra šokia tokia pažanga. Tačiau apskritai pageidaujamos kaimynystės vizijos kontūrai tebėra neaiškūs. Įtakingiausių ES šalių sostinėse oficialiai tebekartojama (tiesa, vis rečiau ir tyliau), kad būsimųjų santykių pagrindas turėtų būti bendros politinės ir ekonominės vertybės, o tikslas – gera ir stabili kaimynystė, leidžianti išvengti naujų skiriamųjų linijų. Todėl kol kas nematyti viltingesnių ženklų, kad artimiausiu metu bus ištrūkta iš pragaištingo „cirkuliarinės sąveikos“ rato. Mat šios sąveikos logika įkūnija ir tuo pat metu atspindi kai kuriuos esminius šiuolaikinio „postmodernaus“ mąstymo ypatumus. Atrodo, tai yra ypatingas, nelengvai apibūdinamas „nereflektyvus mąstymas“, arba „sąmoningo nesąmoningumo“ būseną, lemianti jau minėtą aklumą tikrovės faktams. Ji reiškia, jog ES santykius su Rytų kaimynais mėginama grįsti dviem tarsi savaime akivaizdžiomis prielaidomis: a) kad neabejotinai vyksta Rytų Europos demokratizavimo procesas, kurį būtina be išlygų remti; b) plėtojami pragmatiški ir tikrai abiem pusėms naudingi ES šalių ir šio regiono valstybių santykiai.

Tačiau aprioriškai iškėlus Rytų Europos šalių „demokratizavimo“ tezę neišvengiamai tenka neigti dviejų Europos dalių vertybinių orientacijų skirtumus. Šitaip prarandamas vienas iš dviejų anksčiau minėtų

orientyrų, leidžiančių formuoti nuoseklią ir principingą tarpusavio santykių politiką. O nekritiškai išskėlus kaip neginčytiną „pragmatiško ir abipusiai naudingo“ bendradarbiavimo tezę sugriaunamas kertinis bet kurios racionalios ir tikrai pragmatiškos politikos orientyras – ilgalaikės abipusės naudos kriterijus. Todėl visa jėga pradeda veikti „nelauktų padarinių“ efektas: tikėtiną realų vertybinį suartėjimą ir tikėtiną realią abipusę naudą pakeičia visai kitas, ypatingas reiškinys – abipusė vertybių ir interesų neutralizacija ir virtualizacija. Vertybės ir interesai įtraukiami į cirkuliarinį tarpusavio kaitos ir mainų ratą, kuriame menami bendri interesai ir tariamai bendros vertybės nuolat keičiasi vietomis ir „pagrindžia“ bei įteisina vieni kitus šitaip sudarydami jų „pozityvaus“, arba „realaus“, egzistavimo regimybę. Kitaip sakant, šiame cirkuliariniame diskurse ir sąveikoje vertybės yra instrumentalizuojamos, o interesai suvertybinami. Reikia pabrėžti, kad šis pažiūrėti keistas reiškinys nėra atsitiktinis – jis turi senas šaknis Vakarų mąstyme: moralės ir ekonomikos tapatinimas yra Vakarų kairiosios minties aksioma bent jau nuo Apšvietos laikų¹¹.

Cirkuliarinės sąveikos modelis faktiškai lemia beveik visą dabartinę tarptautinę politiką, ištrūkti iš šio užburto rato bus sunku. Negana to, nenorėjimas ar nesugebėjimas tai padaryti paprastai įvelkamas į dviejų ideologemų, arba politinio mąstymo klišių, drabužį – tai „stabilumo“ ir „pusiausvyros“ vaizdiniai. Neretai manija virstantis rūpestis palaikyti ir išsaugoti „stabilumą“ kaip tik ir rodo, kad šiuolaikinė tarptautinė politika priėjo aklavietę. Principinis problemos sprendimas, ko gero, turėtų būti visai kitoks – būtina kuo greičiau sugriauti šį potencialiai pavojingą „stabilumą“ iš naujo nubrėžiant skiriamąsias linijas tarp valstybių. Deja, ES viršūnes valdanti vos ne paniška naujų skiriamųjų linijų baimė bent jau netiesiogiai patvirtina hipotezę apie virtualų „šaltąjį karą“ ir jo maskavimo strategiją – dedama daug pastangų nuslėpti nemalonią tiesą apie tikėtiną tokio konflikto buvimą.

Tačiau skiriamosios linijos yra būtinos. Nubrėžti jas – vadinasi, aiškiai ir tiksliai įvardyti realiai egzistuojančius valstybių vertybinių

nuostatų ir interesų skirtumus. Tokių linijų nebuvimas kaip tik ir yra viena svarbiausių ES ir Rytų Europos šalių santykių neapibrėžtumo, įvairių įtampų ir galimų konfliktų priežasčių.

Priklausomai nuo to, ar tai bus padaryta, ar ne, galimi trys principiniai tolesnės ES ir Rytų Europos šalių santykių raidos modeliai, arba tikėtini „scenarijai“.

Pirmasis – toliau išlieka ir yra palaikoma dabartinė „cirkuliarinė“, taigi neapibrėžta ir sunkiai prognozuojama šių santykių būklė. Antrasis – aiškiai įvardijus realiai egzistuojančius pamatinius vertybinių nuostatų ir ilgalaikių interesų skirtumus pamažu formuojamas naujas sąveikos modelis, leisiantis ateityje sukurti abipuse pagarba ir naudingą ilgalaikiu bendradarbiavimu grindžiamus geros kaimynystės santykius. Trečiasis – realios integracijos modelis arba scenarijus. Jis reikėtų, kad pasirenkamas ilgalaikis ir nuosekliai įgyvendinamas politinio suartėjimo kursas, kurio galutinis rezultatas būtų dalinė ar visiška ES ir viso Rytų Europos regiono arba kai kurių jo šalių integracija bendrų vertybių ir interesų pagrindu.

Čia nėra galimybių išsamiau aptarti šių modelių arba scenarijų detales, jų pranašumus ir trūkumus. Tik pažymėsime, kad reikalingas tvirtas ir aiškus politinis apsisprendimas, kurio nesant aptartasis „cirkuliarinės sąveikos“ modelis vyraus, o ES ir Rytų Europos šalių santykiai ir toliau bus dabartinio neapibrėžtumo būklės.

Aukojamos žaidimo figūros

Nors mėginama ieškoti geriausio santykių su Rytų kaimynais ir pirmiausia Rusija modelio, ES kol kas greičiausiai tęs „cirkuliarinės sąveikos“ tradicijomis grindžiamą politiką. Tokios „cirkuliarinės sąveikos“ įsivyravimas yra požymis, kad tarptautinė politika įžengė į naują raidos tarpsnį, kai prarandami tradiciškai suprantami politikos tikslai ir pati jos prasmė. Aptartas vertybių ir interesų tarpusavio virsmo mechanizmas padeda suprasti, kodėl ir kaip išnyksta atskaitos

taškai, leidžiantys racionaliai kelti ilgalaikius politinius tikslus ir įvertinti, kiek efektyvios jiems pasiekti naudojamos priemonės. Išnykus ribai tarp vertybės ir intereso, tikslo ir priemonės, kartu išnyksta ir pats politinis mąstymas. Jis iki galo sureliatyvinamas ir tampa mąstymu, kurio skiriamasis bruožas yra mechaniškas ir iš esmės aklas esamos situacijos projektavimas į ateitį. Pažiūrėti toks mąstymo būdas atrodo visai racionalus – tai instrumentinis kalkuliavimas. Todėl jam lengvai prikabinamos „geopolitinio planavimo“ ir kitos patrauklios etiketės. Iš tikrųjų jos slepia visai kitą tokio mąstymo bruožą – jam svetimas tikslas, akiratis ir perspektyva. Ne tik ES ir Rytų Europos šalių santykius, bet ir, ko gero, visą šiuolaikinę tarptautinę politiką grindžia „diskurse“ įžvelgiamas „žaismingas bangavimas“ – nuolatinis judėjimas „šen“ ir „ten“. Jis kartojasi ir yra tikslas sau. Šis „bangavimas“ yra požymis, kad į šiuolaikinį politinį mąstymą ir praktiką taip pat prasiskverbė „panestetizmo“ dvasia, paverčianti politiką betikslio „žaidimo“ rūšimi¹².

Tačiau šio „žaidimo“ keliama pavojai, ypač mažoms šalims, pernešyng rimti, kad į juos būtų galima nekreipti dėmesio. „Estetinių“ matmenį įgijusi, „betiksliau bangavimu“ virtusi tarptautinė politika tampa aiškių ir pastovių taisyklių (tiksliau, šios taisyklės „situaciškai“ kaitaliojamos) neturinčiu postmoderniu „žaidimu“, kurio baigtis iš principo nenuspėjama.

Tačiau kai kurias tokios politikos tendencijas įmanoma suprasti ir net šiek tiek nuspėti. „Estetinio žaidimo“ kontekste periodiškai besikartojantys Rytų ir Vakarų santykių „atšilimai“ ir „atšalimai“ neatrodo atsitiktiniai. Jų cikliškumą galima aiškinti tuo, kad santykių „atšilimo“ laikotarpiais kaupiasi nelaukti padariniai, o susikaupus jų kritinei masei, prasideda šių santykių krizės. Kad jos neišaugtų iki visiškai nekontroliuojamo ir pavojingo masto, būtina „iškrauti“ susikaupusią įtampą – prasideda „atšilimo“ ir „kompromisų“ tarpsnis. Tačiau tokie kompromisai yra labai sąlygiški ir netvarūs. Pirma, jie nešalina gelminių konfliktų priežasčių, o tik leidžia atidėti principinius problemų sprendimus ir atitolinti konfliktų proveržius. Antra, jie galimi

tik aukojant tai, kas laikoma „daliniu“, „antriniu“ interesu, kad būtų išsaugoti ir nenukentėtų svarbiausieji ir – pabrėšime – viešai neįvardijami interesai, dėl kurių ir kyla rimčiausi konfliktai.

Kai tokios nedidelės šalys kaip Lietuva patenka į „cirkuliarinės sąveikos“ lauką, smarkiai didėja tikimybė, kad jos taps „žaidimo lentoje“ nuosekliai ir metodiškai aukojamomis figūromis ES siekiant „globalių“ savosios politikos tikslų.

Klaidinga manyti, kad ši mažųjų valstybių interesų trempimo tendencija yra tik atsitiktinis ir trumpalaikis nesusipratimas. Ją lemia ne didžiųjų valstybių vadovų „sąmokslai“, o pati konfliktų maskavimo strategija.

Tiesa, nuolat vykstantis nedidelių valstybių interesų aukojimas iš pirmo žvilgsnio neatrodo labai rimtas ir pavojingas reiškinys. Toks įspūdis apgaulingas. Iš tikrųjų vykdant tokią lyg ir „nieko iš esmės nekeičiančią“ politiką siekiama atidėti didžiųjų valstybių konfliktus ir šitaip palaikyti tarptautinį „stabilumą“, tiksliau – jo regimybę. Mažųjų valstybių „aukojimo aktas“ yra absoliučiai būtinas tokios strategijos elementas, kitaip ji tiesiog neveiktų. Todėl smarkiai apsiriktume mėgindami tokią politiką aiškinti tik kaip didžiųjų valstybių „sąmokslą“ ir vertinti ją įprastiniais moraliniais masteliais. Čia veikia tik pats šios strategijos mechanizmas – beasmenė, bejausmė, šalta jos vidinė logika. Jokio sąmokslas iš tiesų nėra – mažųjų valstybių interesai aukojami su tokiau pat šaltu „būtinumu“, su koku, pavyzdžiui, niokojami gražiausi gamtos kampeliai, kuriuose randama gamybai būtinų naudingų žaliavų. Naujosios ES narės taip pat yra šio grandiozinio „žaidimo“ užstatas – visada pirmosios ir didžiausios Rytų ir Vakarų „cirkuliarinės sąveikos“ aukos.

Belieka pridurti, kad šio nepavydėtino vaidmens atsikratyti bus labai sunku. Mat „cirkuliarinio“ (geo)politinio „diskurso“ ir jį sutikrovinančios valstybių „sąveikos“ ištakos yra smarkiai supanašėjusios „postmodernių“ Vakarų ir „postkomunistinių“ Rytų visuomenių sąmonės ir mąstymo struktūros. Bet jų analizė būtų jau kito straipsnio tema.

Išvados

Pasibaigus šaltajam karui, beveik išsityrynė anksčiau buvę akivaizdūs Rytų ir Vakarų šalių ideologinių, politinių ir vertybinių orientacijų skirtumai. Dingus valstybių „atpažinimo ženklams“ ir išnykus skiriamosioms linijoms tarp jų, tarptautinių santykių srityje didėja „globali sumaištis“ ir šie santykiai darosi vis sunkiau prognozuojami. Šią tarptautinės politikos būklę, ypač išryškėjančią Rytų ir Vakarų santykiuose, galima apibūdinti „cirkuliarinio diskurso“ ir „cirkuliarinės sąveikos“ terminais.

Valstybių „cirkuliarinės sąveikos“ pagrindas yra konflikto maskavimo strategija, kurią sudaro du tarpusavyje susiję komponentai – bauginimas ir gundymas. Jos esmė ir tikslas – paslėpti realiai egzistuojančius šalių vertybinių orientacijų bei ilgalaikių interesų skirtumus ir kurti bei palaikyti jų santykių „pozityvios plėtros“ regimybę. Šios strategijos rezultatas yra nelaukti vykdomos politikos padariniai: kuriama palanki terpė rasti naujiems tarpvalstybinės įtampos židiniams ir skatinami tarptautiniai konfliktai.

ES vis dar ieškoma optimalaus santykių su Rytų Europos šalimis modelio. Tebėra neišskleistos ir neįvardytos ideologinės, politinės ir vertybinės nuostatos, kuriomis turėtų būti grindžiami šie santykiai, taip pat neapibrėžti ilgalaikiai strateginiai bendradarbiavimo tikslai. Šis neapibrėžtumas yra dangstomas „suartėjimo“, „strateginės partnerystės“ ir pan. retorika. Tai trukdo racionaliai analizuoti ir vertinti šiuos santykius bei plėtoti konstruktyvų, abiem pusėms naudingą ES ir Rytų Europos regiono šalių bendradarbiavimą.

Ryškėja trys iš principo galimos ES ir Rytų Europos regiono šalių santykių plėtros kryptys, kurias galima vadinti „cirkuliarinės sąveikos“, „kaimynystės“ ir „integracijos“ modeliais arba scenarijais. Kuris iš jų bus įgyvendintas ilgalaikėje perspektyvoje, lems du pagrindiniai veiksniai – ES politinis apsisprendimas dėl bendradarbiavimo su Rytų Europos šalimis tikslų bei pobūdžio ir tolesnės šių šalių vidaus raidos tendencijos.

Artimiausiu metu ES greičiausiai neatsisakys dabar vyraujančios „cirkuliarinės sąveikos“ su Rytų Europos regionu politikos. Labai tikėtina, kad vykdant tokią politiką ir ypač siekiant palaikyti „konstruktyvaus bendradarbiavimo“ su Rusija regimybę ir toliau bus aukojami naujų Sąjungos narių, tarp jų ir Lietuvos interesai. Būsimasis Lietuvos vaidmuo ES ir Rytų Europos šalių santykiuose bei galimybės daryti jiems įtaką priklausys nuo to, kiek adekvačiai bus suvokiama šių santykių plėtros kryptys ir sugebama priešintis mūsų valstybei nepalankioms šios plėtros tendencijoms.

NUORODOS IR PASTABOS

¹ Gana aiškų vaizdą apie Lietuvoje vykusias diskusijas „platesnės Europos tema“ leidžia susidaryti joms skirtas žurnalo „Lithuanian Foreign Policy Review“ 2002 m. 2 numeris.

² Diskusijos „platesnės Europos“ tema inicijuotos 2002 m., o jų kontūrai nužymėti specialiaame Ch. Patteno ir J. Solanos laiške: žr. Lithuanian Foreign Policy Review, 2002/2 (10), p. 130–135. Drįstume teigti, kad itin diplomatiškos – atsargios ir aptakios – laiške keliamų klausimų formuluotės nepadėjo deramai išryškinti pagrindinių būsimųjų diskusijų tikslų ir gairių, taigi bent iš dalies lėmė, kad jų rezultatai buvo kuklesni negu tikėtasi.

³ Didėjantį susirūpinimą dėl naujo „šaltojo karo“ grėsmės liudija platūs atgarsiai, kurių sulaukė dar net neišleista, bet jau smarkiai iš anksto reklamuojama ir gyvai aptarinėjama E. Lucaso knyga „The New Cold War“.

⁴ Th. Hobbes. Leviatanas. Vilnius: Pradai, 1999. P. 189.

⁵ „Globalios sumaišties“ tarptautiniuose santykiuose vaizdiniai turbūt labiausiai padėjo įsitvirtinti Z. Brzezinskio knyga „Nebevaldomas pasaulis“, kurios pavadinimo paantraštė – „globalinė sumaištis XXI amžiaus išvakarėse“. Tačiau apskritai ši „sumaištis“ yra akivaizdi ir tiesiog nenuginčijama šių dienų tarptautinių santykių realija.

⁶ Didžiausias akstinas rastiš tokioms iliuzijoms, ko gero, buvo triukšmingai išgarsėjusi F. Fukuyamos tezė apie „istorijos pabaigą“, tačiau jų ištakos neabejotinai yra senesnės ir gilesnės. Jų derėtų ieškoti dar „šaltojo karo metais“ skelbtose skirtingų socialinių politinių sistemų „konvergencijos“ teorijose, o skverbiantis dar toliau – pamatinėse Vakarų moderniojo mąstymo struktūrose.

⁷ „Pastišas“ – mechaniškas mėgdžiojimas, bejausmė parodija. Sąvoka pirmiausia įsitvirtino šiuolaikinės postmodernios kultūros ir meno teorijos žodyne. Tačiau dabartinėje „istorijos pabaigos“ situacijoje ji lengvai ekstrapoluojama į visas žmogaus veiklos sritis ir gerai tinka apibūdinti dabartinę politikos teorijos ir praktikos

būklę. Žr., pavyzdžiui, F. Jameson. Kultūros posūkis. Rinktiniai darbai apie post-modernizmą (1983–1998). Vilnius: Lietuvos ršytojų sąjungos leidykla, 2002. P. 18–19, ypač p. 114–124.

⁸ Galimybę vertybėms virsti interesais ir atvirksčiai atveria dar Naujųjų amžių filosofų ir ekonomistų atrasta „dialektinė“ aistrų ir interesų žaismė. Ši „dialektika“ puikiai atskleista A. Hirschmano darbe „Aistros ir interesai: politiniai argumentai kapitalizmo naudai dar prieš jo triumfą“.

⁹ Šią nuostatą gerai atspindi žinoma mintis, kad „tie, kurie prekiauja, niekada nekariauja vieni su kitais“. I. Kantas yra vienas iš šių mintį įtvirtinusių liberalių mąstytojų: „*Prekybos dvasia*, kuri anksčiau ar vėliau užvaldo tautą, nesuderinama su karu.“ Žr. I. Kant. Į amžinąją taiką // Politiniai traktatai. Vilnius: Aidai, 1996. P. 144.

¹⁰ Žr., pavyzdžiui, Andrei Kuznetsov, Olga Kuznetsova. Institutions, Business and the State in Russia // *Europe-Asia studies*, vol. 55, no. 6. (Sept., 2003). P. 907–922. <http://links.jstor.org/sici?sici=09668136%28200309%2955%3A6%3C907%3AIBATSI%3E2.0.CO%3B2-Z>; R. Sakwa. *Russian Politics and Society* (3rd edition). London: Routledge, 2002.

¹¹ Žr. J. Baudrillard. Simuliakrai ir simuliacija. Vilnius: Baltos lankos, 2002. P. 23.

¹² Apie „žaidybines“ žmogiškosios tikrovės ir meno sampratą žr. H.-G. Gadamer. Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė. Vilnius: Baltos lankos, 1997. P. 32–34. „Estetinės“ politikos ir valstybės idėja pirmą kartą nuosekliai išplėta F. Schillerio veikale „Laiškai apie estetinę ugdymą“. O I. Kantas turbūt yra pirmasis mąstytojas, Prancūzijos revoliucijos žiaurybės teisinę pasitelkęs estetinę „didingumo“ sąvoką: apie tai žr. R. Makkreel. Kant and the Interpretation of Nature and History // *The Philosophical Forum Quarterly*. Vol. XXI, nos. 1–2, Fall-Winter 1989–1990, ypač p. 178–180.

SUMMARY

ON THE ISSUE OF RELATIONS BETWEEN THE EU AND EAST EUROPE COUNTRIES

The aim of this article is to review and evaluate the condition and the development perspectives of the relations between the EU and it's Eastern neighbours. After the end of the Cold War there have almost dissappeared the distinctive value signposts of the dividing line between the West (EU) and the countries of East Europe. International policy on a broader scale has become unpredictable, or it has fallen into the state of “global turmoil”.

The current state of relations between EU and countries of East Europe is analysed using the “circular discourse” and “circular interaction” concepts. The essence of this interaction is the creation of a strong negative interdependence

where both interacting sides lack clearly defined long-term geo/political goals. The interaction of this kind is based on conflict-concealment strategy consisting of two components – intimidation and enticement. It seems that the above-mentioned strategy aims to conceal the substantial differences in the value orientation and interests of both sides, and to maintain the semblance of positive development in their relations. Actually such a strategy fails to eliminate the fundamental ambiguities of the relationship on both sides and is likely to give rise to a number of unexpected consequences fostering the recent “global turmoil” state in the field of international affairs.

There are three possible development models in the relationship between the EU and East Europe: a) continuance of the “circular interaction”; b) “neighbourhood”; c) “integration”. Nevertheless, the EU leadership shows no political will to give up the currently dominant model of “circular interaction”. Its further implementation might imply that the relations between the EU and East Europe countries would be developed without clearly defined long-term geo/political vision and based exclusively on instantaneous pragmatic benefit.

Such “pragmatic” strategy might be helpful to maintaining the semblance of “stability” in Europe, but its short-term and elusive goals may be reached only at the cost of sacrificing the vital interests of the new EU member states.